

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

**Vydařená německá monografie o dynamických
proměnách lexikonu a komunikace
v době covidové pandemie¹**

MICHAELA LIŠKOVÁ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5941-3235>

E-mail: liskova@ujc.cas.cz

MARTIN ŠEMELÍK

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5813-4541>

E-mail: semelik@ujc.cas.cz

Pandemie covidu-19, která propukla na sklonku roku 2019, dočasně zásadně proměnila fungování společnosti. V národních jazycích tak nevyhnutelně došlo i k určitým jazykovým (především lexikálními) a komunikačním změnám, jež mají jak internacionální, tak nacionální rysy. Předmětem předkládané recenze je kniha *Sprache*

¹ Tento text vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

Bohemistika, 2025 (3) © The Author(s). Published by: Adam Mickiewicz University in Poznań, Open Access article, distributed under the terms of the CC Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence (BY-NC-ND, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

in der Coronakrise: Dynamischer Wandel in Lexikon und Kommunikation², která se zabývá německým jazykem a komunikací za pandemie na ploše téměř dvou set stran. Připravila ji Annette Klosa-Kückelhaus s kolektivem z Leibnizova institutu pro německý jazyk v Mannheimu a vydalo ji nakladatelství IDS-Verlag v roce 2021. Publikace je dostupná také elektronicky na adrese <https://bit.ly/42ZfmcG>.

Monografie se skládá z celkem 35 kapitol, na nichž se v různé míře podílelo 8 autorů a autorů (autorkou hned 18 kapitol je sama editorka). Kapitoly jsou sdruženy do 4 tematických bloků:

- I. Dynamika slovní zásoby v době koronakrizy: explorace, dokumentace a první výsledky (s. 3–46);
- II. Centrální témata a jejich slovní zásoba: práce, škola, hospodářství a lékařsko-epidemiologický kontext (s. 47–96);
- III. Centrální pojmy koronakrizy: od *přivržence konspiračních teorií*³ až po *vlnu* (v němčině *von Aluhut bis Welle*; s. 97–151);
- IV. Nejen o slovní zásobě: mediální a soukromá komunikace (s. 152–180).

Texty byly postupně zveřejňovány na webových stránkách IDS jako bezprostřední lingvistická reakce na pandemii. Jejich cílem bylo rychlé poskytnutí spolehlivých informací, po nichž byla v Německu – podobně jako v Česku – u široké veřejnosti poptávka. S časovým odstupem by bylo možné podstatně více jazykového materiálu a analýzy prohloubit, avšak určujícím aspektem posuzovaných textů byla právě promptní jazykovědná odezva.⁴

² Klosa-Kückelhaus, Annette (Ed.). (2021). *Sprache in der Coronakrise: Dynamischer Wandel in Lexikon und Kommunikation*. IDS-Verlag.

³ Volný překlad německého neosémantismu *Aluhut*.

⁴ V době psaní této recenze není česká monografie nebo ucelená série textů na dané téma k dispozici. Českým (novým) výrazům spojeným s koronavirovou pandemií se věnovali např.: G. Entlová. (2022). Novotvary a internacionalismy v češtině v období pandemie covid-19. *Bohemistika*, 22(1), 20–34; M. Lišková a M. Šemelík a kol. (2020). Hesla z Akademického slovníku současné češtiny: covid-19. *Jazykovědné aktuality*, 57(3–4), 133–137; V. Cvrček. (2021). Odras vlny. *Vesmír*, 100(1), 64; M. Lišková. (2021). Databáze Neomat a vybrané české neologismy. *Czech Language News: Bulletin of the International Association of Teachers of Czech*, 55, 7–15; V. Mokijenko a T. Nikitina. (2021). Axiologie koronavirových antipřísloví. *Bohemistika*, 21(1), 97–116; M. Škrabal a M. Kavka. (2021). Merging Professional and Collaborative Lexicography: The Case of Czech Neology. *International Journal of Lexicography*, 34(3), 282–301; M. Škrabal. (2022). Adapting to the pandemic crisis through the lens of language. On the English semantic neologism lockdown and its adoption into Czech. *Linguistica Pragensia*, 32(1), 85–106; M. Škrabal. (2022). *Inter arma silent grammatici...? Tvar*, 33(7), 7 (31. 3. 2022); B. Junková. (2023). „Covidové diskuse“ na internetu. In: *Symetria a asymetria v jazykové komunikaci: Zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie*

Ad I.

Sascha Wolfer, Alexander Koplenig, Frank Michaelis a Carolin Müller-Spitzer se v prvním ze svých příspěvků věnují otázce, do jaké míry pandemická slovní zásoba vytlačila z německojazyčného online tisku lexikum jiných diskursů. Používají přitom metodologii *cOWIDplus Analyse*, spočívající v korpusově-statistické analýze jazykových dat z RSS zdrojů třinácti internetových médií, a to na základě různých měr, z nichž zmíníme alespoň MSTTR (*Mean Segmental Type-Token Ratio*) sloužící k analýze lexikální diverzity. Autoři dospívají k závěru, že pandemická slovní zásoba dočasně upozadila slovní zásobu jiných tematických domén. Situace se však s odezníváním pandemie postupně normalizuje. Stejný autorský kolektiv ve svém druhém příspěvku popisuje funkcionality aplikace *cOWIDplus Viewer* (<https://www.owid.de/plus/cowidplusviewer2020/>), která umožňuje interaktivní zobrazení frekvenčních fenoménů v datech z RSS zdrojů a je inspirována aplikací *Google Ngram-Viewer*. Text je doplněn několika ukázkami analýz, které poskytují vzhled do konkurenčního vztahu určitých tematických domén v médiích (koronakrizy vs. fotbal vs. migrační krize), do diskuse ohledně lockdownů a jejich uvolňování, do témat každodenního života (zvýšený výskyt slov jako *Klopapier* ‚toaletní papír‘ a *Mehl* ‚mouka‘ v souvislosti s obavami ohledně zásobování) apod.

Dvěma texty do prvního oddílu přispěla i Christine Möhrs. V prvním z nich podává přehled různých glosářů k pandemii, které vznikly pro širokou veřejnost německojazyčných zemí. Glosáře jsou pojaty velmi různě z hlediska množství a výběru slov i kvalitativních aspektů. Mezi největší z nich patří glosáře v rámci *Neologismenwörterbuch* (Leibnizův institut pro německý jazyk) a *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften). Ve druhém textu autorka zachycuje různé aspekty pandemie na základě slovních sítí, mentálních map apod. Uspořádání slovní zásoby do tematických celků ji dovedlo k závěru, že mezi podstatné aspekty pandemie patří virus samotný (*Virus*), jeho šíření (*Epidemie*, *Pandemie*), důsledky pandemie (*Homeoffice*, *Kurzarbeit*), zásobování (*medizinische Versorgung* ‚zdravotní péče‘, *Lebensmittel* ‚potraviny‘) a prostředky boje s pandemií (*Quarantäne* ‚karanténa‘, *Kontaktverbot* ‚zákaz kontaktu‘). Autorka též dokazuje produktivitu slovo-tvorného vzorce *Corona-X* (viz neologismy jako *Corona-Rezession* nebo *Corona-Test*).

o komunikaci konané 16.–17. 9. 2021 v Banské Bystrici (s. 186–194). Banská Bystrica: Belianum; M. Lišková. (2024). Dva střípky z doby koronavirové poprvé. In: *Slova a jejich příběhy* (s. 143–144). Praha: Academia, 2024; V. Kloudová a M. Šemelík. (2024). Dva střípky z doby koronavirové podruhé. In: *Slova a jejich příběhy* (s. 145–146). Praha: Academia; M. Lišková. (2024). Polské očkování kečupem. In: *Slova a jejich příběhy* (s. 148–149). Praha: Academia 2024.

Také Annette Klosa-Kückelhaus má v prvním oddíle dva příspěvky. V prvním z nich si všimá nových slov, která v době pandemie buď vznikla, nebo v diskursu začala hrát důležitou roli; jmenujme např. *Social Distancing* („sociální distancování“), *Coronaer* („osoba nakažená covidem-19“), *Gabenzaun* („plot s dary, zprav. potravinami, pro potřebné“), *Infodemie* („rychlé šíření dezinformací“). Druhý příspěvek tematizuje obrazy a metafory spojené s pandemií covidu-19. Zprostředkovávají je slova, která jsou užívána k utváření veřejného mínění, vyjádření emocí, vyvolání určité nálady apod. Jedno z prominentních slov je zde *Welle* („vlna“, srov. též složeniny *Coronawelle* nebo *Pandemiewelle*). Z hlediska jazykového obrazu a metaforického vyjadřování se k němu přimykají intenzifikující výrazy typu *Coronatsunami*. Jedním z dalších obrazů je koronakrise jako válka/boj. Svědčí o tom výrazy jako *Anticoronaschutzwall*, *Virusfront*; virus je *Feind* („nepřítel“) a lékaři proti němu vedou *Krieg* („válku“) a *Kampf* („boj“).

Gisela Zifonun se zaměřuje na anglicismy. Konstatuje, že „přejímky z angličtiny stejně jako slova na základě nich utvořená jsou dnes nepostradatelnou součástí slovní zásoby němčiny a obohacením, nikoli důkazem její chudoby“ (s. 37, překl. M.Š.). Dále upozorňuje, že mnohé německé odborné termíny jsou obtížnější srozumitelné než ne jeden anglicismus (*Sieben-Tage-Inzidenz* „sedmidenní incidence“ vs. *Coronahype* „koronový humbuk“).

Ad II.

Ve druhém oddílu se Annette Klosa-Kückelhaus zabývá v němčině již etablovanými výrazy *Homeoffice* a *Homeschooling*, jejichž frekvence se za covidové pandemie logicky mnohonásobně zvýšila, jak dokládá mj. korpus DeReKo. Zatímco slovo *Homeschooling* bylo přejato z angličtiny, lexém *Homeoffice* je pseudoanglicismem. V angličtině totiž sousloví *the Home Office* označuje „ministerstvo vnitra“ a sousloví *home office* pak „místo v domácnosti, kde se vykonává práce pro zaměstnání, firmu“. Lexém *Homeoffice* s významem „práce z domova“ vznikl na základě angličtiny v němčině, podobně jako další německé pseudoanglicismy (např. *Handy*, *Oldtimer*, *Talkmaster*, *Beamer* nebo *Public Viewing*). Výrazu *Homeoffice* frekvenčně jen slabě konkurují domácí výrazy *Heimbüro*, *Zuhausebüro*, hybridní složeniny *Heimoffice*, *Homebüro* nebo nominální fráze (*das*) *Büro zuhause* a (*das*) *Büro daheim*. Méně frekventované jsou také alternativy výrazu *Homeschooling*, jako je *Heimschule*, *Zuhause-Schule*, *Schule zuhause* nebo *digitale Schule*. Autorka si dále všimá nárůstu četnosti slov z oblastí medicíny v nemedicinských vyjadřovacích sférách, a to jak na příkladu běžných slov jako *infiziert*, *Patient*, *Krankenhaus*, *Klinik* nebo *Tote*, tak s využitím specializovaných termínů jako *Reproduktionsrate*, *Triage*, *Übersterblichkeit*, *PIMS* či *Kawasakisyndrom*. Zvýšenou frekvencí vybraných lexikálněsémantických skupin slov se zabývají i její další dva texty. Tentokrát se jedná o slova

Plexiglas, *Plexiglasscheibe*, *Plexiglasbox*, *Plexiglaswand* či *Plexiglastrennwand*, resp. o slovo *Impfen* a slova příbuzná, jako *Impfpflicht*, *Impfgegner*, *Impfstrategie* nebo *Coronaimpfzentrum*, za covidové pandemie tematizovaná v souvislosti s profylaktickými opatřeními. Klosa-Kückelhaus věnuje pozornost také názvům onemocnění covid-19 a jeho variant podle místa jejich záchytu. Laická označení jako *chinesisches Virus* či *britische/indische/südafrikanische Variante* narazila na problém s politickou korektností. Řešením bylo opustit zeměpisné přívlasky a covidové varianty pojmenovávat s využitím písmen řecké abecedy (*Alpha*, *Beta*, *Gamma* ad.), což je v souladu s doporučením Světové zdravotnické organizace.

Christine Möhrs si všimá výrazů, které doprovázejí vyjadřování týkající se pandemické školní výuky ve vybraných německojazyčných online zdrojích. Jde mj. o stylově neutrální kolokace reflektující (komunikační, organizační) změny ve školách (např. *virtuelles Klassenzimmer*, *rollierendes System*), dále hodnotící spojení reflektující zvýšené nároky na pedagogy (*engagierte Pädagogen*, *voller Einsatz*) nebo o epidemiologické výrazy (*Hygienekonzept*, *Übertragungsrisiko*). Následující text této autorky představuje výrazy charakterizující koronavirovou pandemii jakožto ekonomickou krizi (*Covid-Konjunkturprogramm*, *Notfonds*). Závěrem bloku pak předkládá řadu příležitostně používaných výrazů, které vznikly v souvislosti s pandemií, např. *Impfie/Vaxxie* „fotografie pořízená během očkování proti covidu nebo bezprostředně po něm“, *Maskomat* „automat na roušky“ či *Panikdemie* „rychle se šířící strach z covidové pandemie vyvolaný přehnaným mediálním pokrytím“.

Ad III.

Annette Klosa-Kückelhaus do třetího oddílu přispěla celkem deseti texty. Věnuje se v nich např. lexikálním jednotkám utvářejícím vybraná sémantická pole (pojům označujícím varianty viru, pandemii z perspektivy spikleneckých teorií apod.), slovo-otvorným aspektům (slovo-otvorný vzorec tvořený názvem nemoci a komponentem *-Party/-party*, tj. *Corona-Party* „koronová party“, *Grippeparty* „chřipková party“) či konkurenčním vztahům mezi jednotlivými položkami lexikonu (*Coronavirus* vs. *COVID-19* vs. *SARS-CoV-2*, *Maske* „maska, rouška“ vs. *Mundschutz* „ochrana úst“ aj.).

Podobné portfolio příspěvků prezentují v tomto oddílu i další autorky. Gisela Zifonun tematizuje pojem *Herdenimmunität* („státní imunita“) a jemu konkurující lexikální jednotky (*Bevölkerungssimmunität* „imunita populace“, *kollektive Immunität* „kolektivní imunita“), slovo-otvornou utvářenost kompozit typu *Mund-Nasen-Maske* (Je zde tvar *Nasen* plurál?) či sémantiku a pragmatiku sousloví *Neue Normalität* („nová normalita“). Zároveň si všimá určitých problémů jazykové praxe, když zmiňuje *soziale Distanzierung* („sociální distancování“) jakožto častý překlad anglického *social distancing*, jež by bylo dle autorky mnohdy vhodnější přeložit jako *soziale Dis-*

tanz, neboť vztahy mezi anglickými výrazy končícími na *-ing* a německými deriváty na *-ung* jsou jen částečně symetrické.

Christine Möhrs se zamýšlí nad pojmem *Normalität* („normalita“) a analyzuje jeho užívání v diskursu. V popředí jejího zájmu je mj. kolokabilita tohoto slova a spojení *neue Normalität* („nová normalita“, v češtině častěji *nový normál*). Zvláštní pozornost věnuje autorka slovu *systemrelevant* („systémově relevantní“), jehož výskyt je v němčině doložen minimálně od 70. let 20. století, ovšem v médiích lze zaznamenat zvýšený nárůst jeho užívání v letech 2008–2009. Tato situace se pak v souvislosti s krizí kolem pandemie opakuje, avšak s tím rozdílem, že vedle bankovního, resp. finančního sektoru slovo nyní vstupuje do velkého množství dalších tematických domén.

Ad IV.

Poslední, nejkratší oddíl obsahuje čtyři texty. Henning Lobin pojednává o proměnách mezilidské komunikace za covidové pandemie. Protikladem k utlumené a ztižené osobní komunikaci (vinou fyzické distance či roušek zakrývajících ústa) se stala „digitální blízkost“: řada lidí v tomto období vůbec poprvé použila videokonferenčních nástrojů a byla nucena se vyrovnávat např. s jinou gestikou nebo odlišnou dynamikou online konverzací, především se střídáním replik mluvčích v rozhovoru (*turn taking*). Christine Möhrs s využitím již zmíněného nástroje *cOWIDplus Viewer* analyzovala užívání emotikonů za pandemie; nárůst s různými frekvencemi vrcholy zaznamenaly např. emotikony obličeje s rouškou nebo injekční stříkačky. Na Facebooku byl roku 2020 zaveden nový emotikon v podobě žlutého obličeje objímajícího červené srdce (v českém prostředí známý jako *péče*), umožňující grafickou reakcí vyjádřit starost o druhé. V následujícím textu se Christine Mörs zabývá názvy nových typů pozdravů, které se za pandemie začaly využívat ve snaze snížit pravděpodobnost přenosu nového koronaviru. Patří mezi ně *Coronafußgruß*, *Ellenbogengruß* nebo *Vulkaniergruß* („vulkánský pozdrav“, podle seriálu „Star Trek“). Annette Klosa-Kückelhaus v posledním textu nastiňuje, v jakých spojeních se vyskytuje slovo *Corona*, resp. komponent *Corona-*, a monografii uzavírá tím, že by bylo zajímavé v budoucnu prozkoumat, jak se bude o koronavirové krizi hovořit zpětně (tohoto úkolu se A. Klosa-Kückelhaus zhostila v roli spolueditorky robustní publikace *Lexicography of Coronavirus-related Neologism* z roku 2022, která cílí výhradně na odborné čtenáře).

Jednou z největších předností publikace je její aktuálnost a skutečnost, že výsledky výzkumu jsou podloženy bohatým empirickým materiálem. Kniha má zdařilou grafickou úpravu, nabízí velké množství různých grafů, obrázků apod., cenný je též rejstřík. Podání zkoumaných jevů se vyznačuje názorností, přičemž kniha je napsána čtivě, aniž by výrazněji slevovala z odbornosti. Bez přehánění tak lze konstatovat, že představuje ukázkový příklad povedené popularizace vědeckých poznatků cílené na

náročnější publikum. Publikace též předkládá cenný materiál vybízející ke srovnání němčiny a češtiny. Negativních aspektů či problémů je minimum a nejsou zásadního rázu: Text v obr. 1 na s. 12 je kvůli velice malé velikosti písma hůře čitelný, a to i pro mladší čtenáře; na s. 91 je typografická chyba (chybí tučné zvýraznění v zápisu *rock(en)* + *Lockdown*). Obrázky jsou místy čistě dekorační a kniha by se bez některých z nich možná obešla (např. na s. 109 nebo 132). Tyto drobné výtky však samozřejmě nic nemění na tom, že kniha je celkově velmi podařená a je možné ji doporučit všem, kteří se zajímají o dynamiku slovní zásoby současné němčiny nebo o neologii vůbec.